

LES OG LÆR:

Vi leser fagtekster; tenker, snakker og skriver

Universitetslektor Lise Helgevold

I løpet av skoletiden skal elevene lese seg igjennom uttallige sider med fagtekst. Lesepresset blir større år for år, og kan – spesielt på ungdomstrinnet – oppleves svært tyngende for mange. Fagene og tekstene er ulike, men målet med lesingen er det samme: Det skal resultere i mer kunnskap og ny innsikt og danne grunnlag for egne meninger.

LES OG LÆR:

1. Se på sidene du skal lese (bilder, overskrifter o.l.)
 - Hva vet du allerede om dette emnet?
 - Hvilke holdepunkter gir teksten deg?
2. Les hele kapitlet i sammenheng.
3. Les fra begynnelsen igjen, les avsnitt for avsnitt.
Etter hvert avsnitt skal dere:
 - Ha læresamtale
Bruk startordene på tavla
 - Skriv logg i arbeidsboka
Bruk startordene på tavla
4. Oppsummering
 - Hva har jeg lært av fakta?
 - Hva har jeg lært om arbeidsmetoden?

Lesesituasjoner og lesemåter varierer. Noen ganger gjennomgår læreren stoffet på forhånd, andre ganger kommer elevene seg gjennom teksten ved at læreren kommenterer og de leser, og andre ganger igjen skal de ta seg inn i stoffet helt på egenhånd. På mange skoler arbeider elevene med arbeidsplaner. Det medfører vanligvis at elevene må styre sin egen lesing. Dermed blir det betimelig å stille en del spørsmål om elevenes lesing og læring: *Hvordan leser de? Hvordan jobber de med teksten? Hvilke lesestrategier benytter de seg av? Har de et stort nok læringsutbytte når de leser? I hvilken grad forstår de det de leser?*

OM LESEPROGRAMMET

Denne artikkelen beskriver en praktisk innføring av leseprogrammet "LES og LÆR". Den teoretiske begrunnelsen er å finne i artikkelen *Vi tenker, snakker og skriver om det vi leser* på www.lesesenteret.no. Det vises òg til innledningskapitlet *Fagbok i bruk*.

"LES og LÆR" er brukt av elever og lærere fra 5.-10. trinn. Det kan innføres og brukes i sin helhet eller delvis. Uansett gjelder tre prinsipper; Det første er at læreren tydelig modellerer og forklarer elevenes oppgaver, det andre er at elevene alltid skal vite hva de skal gjøre, og det tredje er at elevene alltid skal ha muligheter til å lykkes.

Leseprogrammet (se ramme) bør være skrevet på store plakater som henger lett synlig i klasserommet. Læreren bør vise til plakaten og peke på punktene mens leseprogrammet gjennomgås. Både ved innføring og gjennomføring må elevene få beskjed om at grundig lesing og læring tar tid, målet med lesingen og arbeidet rundt lesingen er ikke å bli først ferdig, men å ha lært mest mulig. Jo mer de arbeider med teksten, jo mer lærer de.

Det tar ca. 2 uker med 1–2 timer hver dag å øve inn "LES og LÆR" i en klasse. Da vil en også ha kommet gjennom et vanlig kapittel i en lærebok. Gjennom leseprogrammet arbeider elevene systematisk med førlesefasen, lesefasen og etterlesefasen. Elevene skal lese sammen og omforme innholdet i teksten i lesegruppe og gjennom loggskrivning. Mange elever vil nok erfare at leseprogrammet er krevende, det er lite rom for den enkelte elev til å melde seg ut av undervisningen. Samtidig vil de forhåpentligvis

erfare at de sitter inne med enormt mye kunnskap om emnet de har arbeidet seg gjennom.

Elevene i lesegruppene bør i utgangspunktet være jevne lesere. Men det kan være problematisk å ha svært svake lesere sammen, både fordi de vil kunne ha problem med å holde tempoet oppe under lesingen, men også fordi de kan oppleve at det blir vanskelig å holde læresamtalen i gang.

"LES og LÆR" slik det her presenteres, er ikke tenkt brukt i all lesing eller som den eneste måten å lese tekst på. Det er tenkt å være en støtte for elevene når de skal lese på egenhånd, men deler av leseprogrammet kan brukes i andre sammenhenger.

"LES OG LÆR": PUNKT FOR PUNKT

PUNKT 1.

1. Se på sidene du skal lese (bilder, overskrifter o.l.)

- Hva vet du allerede om dette emnet?
- Hvilke holdepunkter gir teksten deg?

Det kan være lurt å starte med å samle elevene i en stor ring, samtidig som arbeidsplassene deres må være tilgjengelige. Det kan være for urolig å flytte stolene fra ring til arbeidsplass, og elevens fokus kan lett bli borte på veien. Når elevene sitter i sirkelen, starter læreren med å fortelle hva leseprogrammet går ut på, hvorfor det er nyttig å lære seg rasjonelle måter å lese på, og hvordan dette kan gjøres. Så må læreren poengtere at det er dette vi skal gjøre sammen nå i de kommende arbeidsøktene.

Det første punktet på leseprogrammet er å **gjøre seg kjent i teksten**. Læreren modellerer hvordan man kan se på overskrifter, bilder, bildetekster, tekstbokser, tabeller og lignende med ulike opplysninger. Det kan også være en idé å vise elevene hvordan en "skummer" seg gjennom teksten. Så er det tid for elevene å arbeide med den samme teksten på egenhånd, først for seg selv og så ved å fortelle eller snakke med den som sitter ved siden av i ringen.

Allerede i denne gjennomgangen vil elevene intuitivt starte med å hente fram bakgrunns-

kunnskaper. Derfor er det naturlig å umiddelbart fortsette med å bevisstgjøre dem på denne prosessen og vise dem at læreboka er en god støtte når de skal hente fram etablert kunnskap. Læreren modellerer ved å fortelle: *Når jeg ser dette, så tenker jeg på.....* og så beskriver læreren sine egne tanker. Elevene skal gjøre det samme: *Når jeg ser dette, tenker jeg på.....* Det er viktig at læreren ikke korrigerer innspillene, husk at en har spurt etter den enkeltes kunnskaper, ikke etter det vi selv mener er det rette. Alle elevene må få mulighet til å uttale seg. Vet de ikke hva de skal si, kan en forsiktig be dem om å høre etter hva de andre i ringen sier, for så å komme tilbake og spørre om igjen. På den måten lærer elevene seg at de skal delta, at deres innspill er nødvendige for samtalen, og at det de sier er like viktig som det de andre sier.

Elevene trenger hjelp til å sortere den teksten de skal lese. Det er lettest når læreboka har tydelige og logiske kapittelinddelinger (se *Nye lærebøker – blir de bedre enn de gamle?*, side 17). Når elevene allerede før gjennomlesningen begynner, vet noe om det de skal lese, har de større mulighet for å huske. Det kan være nyttig å lage en skriftlig oversikt over de enkelte kapitlene. Da er det lurt at elevene går tilbake til arbeidsplassen sin, og at læreren bruker tavle eller overhead for å modellere hvordan en slik oversikt kan lages.

En fremgangsmåte er å lage et tankekart Her viser fargene at overskriftene har ulike nivå. Sirkelen i midten merket med svart representerer overskriften på hele kapitlet. Neste nivå på overskrifter merkes med blått mens de neste

nivåene er grønt, rødt og så gult. Det er nyttig for elevene med en konsekvent bruk av farger. Da lærer de raskt at de ulike avsnittene står i forhold til hverandre. Et slikt tankekart krever stor plass, og det enkleste er å bruke A3 arbeidsbøker og skrive tankekartet over to sider. Tankekartet kan fungere som forside til det nye kapitlet i arbeidsboka.

En annen måte å skaffe seg en oversikt over et kapittel i en lærebok er å lage en innholdsliste. Den kan på samme måten være delt opp med nivåforskjeller og fargekoder. Uansett er det viktig at læreren ser til at arbeidet hos den enkelte elev er grundig og at det blir riktig gjort. Elevene vil senere i leseprogrammet benytte seg av disse sidene, og de trenger en forståelse av at godt arbeid her letter senere arbeid.

På den neste siden i arbeidsboka kan det være en idé å la elevene skrive litt om de tankene de gjorde seg mens de satt i ringen. Her kan de bruke sine og andres innspill til å reflektere over hva de tror kapitlet vil handle om og hva de vet om emnet fra før. Her er varianter av VØL-skjemaet (se *Fagbok i bruk*, side 8) eller en skriftlig refleksjonslogg velegnet. Denne arbeidsøkten kan avsluttes med at elevene samles i sirkelen igjen. Da er det tid for å vise det de har skrevet og fortelle om det til hverandre.

Det må også settes av en side i arbeidsboka til arbeidet med nye ord. Lærer må modellere arbeidet med et par ord (se eksempler på

arbeidsmåter på side 30–31), og elevene kopierer disse før de velger ett av de nye ordene de selv har funnet og arbeider med det. Samtidig må de få beskjed om at her skal alle nye ord fra teksten skrives. De aller fleste kommer til å ha denne siden full av nye eller vanskelige ord når de er ferdige med å lese teksten.

PUNKT 2.

2. Les hele kapitlet i sammenheng

Det andre punktet på leseprogrammet er å lese hele teksten i sammenheng. Læreren må avgjøre hvor mye som skal leses. Kanskje må gjennomlesingen av et helt stort kapittel deles opp i mindre biter.

Av erfaring vet vi at det er vanskelig å vite om elevene virkelig leser og fordyper seg i den teksten de får utdelt. Derfor starter programmet med felles høytlesing. Det kan kjennes fremmed og uvant med korlesing for mange elever, og som lærer vil du nok møte ulike reaksjoner. Noen elever vil si at de leser både fortere og bedre alene, mens andre kan synes de ikke får med seg innholdet når de leser sammen med andre. Når de er blitt vant til å lese sammen med andre, endrer de gjerne oppfatning.

Når elevene skal lese i kor, sitter de i den store ringen, og beskjedene må være klare. Læreren styrer lesingen: Les i mitt tempo med en vanlig rolig lesestemme. Alle må lese; ikke stopp opp når du leser feil, bare prøv å følge teksten. Under gjennomlesingen skal læreren ikke stoppe opp i teksten og komme med egne innspill eller kommentarer. Derimot skal han prøve å holde ”driven” for på den måten å trene utholdenhet i å lese lengre tekstbolker. Etter at gjennomlesingen er ferdig, trenger elevene litt tid for seg selv for å tenke gjennom det de har lest.

PUNKT 3.

3. Les fra begynnelsen igjen, les avsnitt for avsnitt

Etter hvert avsnitt skal dere

- Ha læresamtale
Bruk startordene på tavla
- Skrive logg i arbeidsboka
Bruk startordene på tavla

Lesing

Vi vet at elevene leser på ulike måter. Noen lærer mest når de leser inni seg, noen lærer ved å lese høyt, mens andre igjen klarer det best med drahjelp. Leseprogrammet fremhever verken den ene eller den andre måten å lese på, men presenterer og gjør elevene bevisste på ulike lese måter. Det er viktig at læreren poengterer at den ene måten å lese på er ikke mer rett enn den andre, men at alle må prøve ut ulike lese måter for å finne ut hva de lærer mest av. Etter at programmet er innøvd, kan læreren spørre hvem som ønsker å lese sammen med han, hvem som ønsker å lese alene, eller hvem som ønsker å lese høyt sammen med andre elever. Slik får de sjansen til å velge. Erfaringer viser imidlertid at flere enn de svakeste leserne velger høytlesing som sin måte å lese på når de skal lære noe nytt. På den måten åpner ”LES og LÆR” for tilpasset opplæring.

Også når elevene skal lese teksten avsnitt for avsnitt, er det best at de sitter sammen i en stor ring og at læreren tydelig modellerer hvordan det skal leses.

Læresamtale

Det enkleste er å begynne med læresamtalen mens elevene sitter i ringen. Da starter læreren med å forklare at når vi leser, kan vi gjøre forskjellige grep slik at vi kan huske ting fra det vi har lest. Noen ganger kan det være faktaopplysninger vi er på jakt etter, andre ganger skal det være å gjøre seg opp egne meninger. Læreren velger hva elevene skal konsentrere seg om under lesingen. På neste side finner du eksempler på oppgavetyper og startord:

Eksempler på startord til læresamtale og logg:

Bølgerne når langt

Når jeg leser dette minner det meg om filmen "The Day After Tomorrow" som handler om hvordan klimaet kan endre seg over landet. Dette minner meg om hvor sterke bølger kan være.

Jeg kobler dette opp mot...

Lær

... når det er...

- "Lær" er et ord som brukes ofte i skolen.
- Det kan også bety "å lære seg" eller "å bli ferdig med".
- Det kan også bety "å lære av" eller "å lære av erfaring".
- Det kan også bety "å lære av andre" eller "å lære av naturen".
- Det kan også bety "å lære av seg selv" eller "å lære av egne erfaringer".
- Det kan også bety "å lære av andre mennesker" eller "å lære av andre kulturer".
- Det kan også bety "å lære av seg selv" eller "å lære av egne erfaringer".
- Det kan også bety "å lære av andre mennesker" eller "å lære av andre kulturer".

Jeg har lest at...

STARTORD

Jeg tror hovedideen i avsnittet er...

Dette avsnittet handler om... (tre setninger)

De store...

... er et avsnitt som handler om...

Handen...

... er et avsnitt som handler om...

Andre eksempler på startord til læresamtale og logg:

Jeg har lest at/hørt at/lært at ...

Ordet (det ukjente/nye) tror jeg betyr ...

Mitt tekst-/tanke spørsmål er ...

Startordene i seg selv er ikke viktige. Vitsen er at elevene får hjelp til å komme i gang. Det er kanskje enklest å begynne med ordene *Jeg har lest at.....* Etter hvert som arbeidsformen er godt innarbeidet, kan startordene gradvis falle bort.

Før elevene begynner å lese, gir læreren oppgave og startord (skriv startordene på tavla). Mens de leser, må elevene velge noe ut fra teksten, huske det til de er ferdige med å lese avsnittet og formidle det til andre. Når de skal fortelle hverandre om det de har lest, brukes startordene, eksempelvis *Jeg har lest at.....* Så leser alle ett nytt avsnitt sammen. Læreren bestemmer om elevene skal lese høyt eller inni seg. Når alle elevene har lest (be elevene vise med tegn når de er ferdige), starter lærer umiddelbart med å si *Jeg har lest at.....* og fyller ut setningen slik at det blir en tydelig gjengivelse av en faktaopplysning fra teksten. Deretter må læreren la elevene slippe til, og de som rekker opp hånden, får komme med sine innspill.

Neste skritt er at alle elevene skal fortelle fra det de har lest. Instruksjonen fra læreren kan være slik: *Nå tar vi en runde. Alle skal fortelle noe de synes var viktig fra teksten. Det skal gå etter tur rundt sirkelen, jeg kommer ikke til å kommentere det dere sier.* Ikke fall for den fristelsen det kan være å korrigere feil. Det kan synes rart at vi skal la feil forbigås uten kommentarer, men det er flere argumenter for at dette er rett. Hvis elevene blir avhengige av godkjennelse fra lærer, en vurdering av svarene, lærer de seg ikke å stole på egne valg. Erfaringsmessig viser det seg også at feil faktisk i stor grad forsvinner av seg selv. De blir ikke gjentatt av andre elever. Du kan som lærer korrigere ved å fremheve det riktige når det er din tur å svare.

Videre må elevene få tydelig beskjed om at det er lov, noen ganger lurt, å si det samme som andre. Det er mye å hente hos medelever.

Samtidig sikrer du at alle elever har noe å svare. *Jeg vet ikke*-svar godtas ikke. Dette er den eneste gangen du som lærer skal bryte inn i læresamtalen. Eleven får kort beskjed om å høre etter hva de andre sier og at hun får anledning til å svare på nytt når runden er ferdig.

Logg

Nå er det tid for loggskrivning, og i oppstarten bør elevene ha arbeidsboka liggende klar på pulten sin. Under innkjøringen av leseprogrammet kan det bli mye forflytning fra ringen og til arbeidsplassen, men å skrive ved pulten gir bedre arbeidsforhold. En må trene elevene slik at de går fra plass til plass uten at pulter eller stoler må flyttes og uten at det blir bråk. I denne fasen kan det være nødvendig å være streng. Uro vil føre til høyere stemmebruk og kan skape ukonsentrerte elever. Læresamtalen vil ikke ha ønsket effekt for elevene hvis de ikke er konsentrerte.

EKSEMPLER PÅ OPPGAVER

Fortell hverandre noe om teksten

Lag et "tekst-spørsmål" og et "tanke spørsmål"

Arbeid med nye (uklare) ord og uttrykk

Oppsummer avsnittet i tre setninger

Trekk ut hovedideen i teksten

Snakk om hva det neste avsnittet kommer til å handle om

Snakk om sammenhengen mellom det du visste og det du leste om (lærte) nå

Læreren må modellere hvordan loggen skal se ut ved selv å skrive logg på tavlen. Det kan være en god regel at elevene alltid skal skrive minst 3 setninger hver gang. Da slipper en hele tiden å få spørsmål om hvor mye de skal skrive.

Denne første gangen skriver lærer og elev logg sammen. Læreren skriver først mens elevene kopierer. Mens læreren skriver, forklarer han hvorfor han gjør det på denne måten, hvordan malen er, at setningene skal innholde fakta, at de kan bruke læreboka eller innspill fra medelever i læresamtalen, og at de må passe på at setningene er fullstendige. Når læreren, sammen med elevene, har skrevet 3 setninger, skriver elevene et par setninger selv, og læreren må (så langt det er mulig) kontrollere arbeidet deres. Så er elevene klare for å lese neste avsnitt. Om det skal være lærerstyrt eller elevstyrt, vil variere fra klasse til klasse. Noen trenger mye ”håndledning”, mens andre er raskt klare for å arbeide selvstendig.

Neste skritt er å innføre læresamtaler i grupper. Første gang gruppene brukes, bør være etter en runde i den store sirkelen. Også her er det nødvendig å modellere. La en liten gruppe lærere eller erfarne elever sette seg midt i ringen. Av erfaring er det nyttig å vise hvordan en skal sitte mens en gjennomfører læresamtalen. Elevene må sitte så tett sammen at de hører hverandre uten å heve stemmen. Gruppen starter med felles gjennomlesing av avsnittet. Deretter går de i gang med samtalen, og viser at alle skal komme med innspill og vente på tur. Så organiserer læreren samtalegruppen i firergrupper, og elevene får prøve seg på egenhånd. Når elevene sitter i små lesegrupper, gjelder de samme reglene som i den store ringen. Ingen kommentarer mens læresamtalen gjennomføres og ingen korrigerings av feil. Når elevene blir styrt og leser samtidig, vil de være ferdige samtidig. Da kan læreren stille spørsmål til alle: *Synes dere at dere har fått med dere nok fra dette avsnittet? Jeg vil foreslå at dere tar en runde til slik at dere får fram enda flere momenter fra teksten.* Gruppene bør ta en runde til.

De fleste lærer seg fort gangen i leseprogrammet ”LES og LÆR”. Likevel kan de trenge oppfølging på veien mot å klare seg selv. Ikke start før alle elevene sitter klar i grupper med boka oppslått på det avsnittet de skal lese. Erfaringsmessig er det best at alle gruppene

leser høyt sammen de første gangene. Da bestemmer læreren lesetempo.

Så skal elevene tilbake til arbeidsplassen for å skrive logg. Læreren skriver setninger på tavlen. Elevene skal skrive setninger de har hørt i læresamtalen slik de gjorde i den store ringen. Når elevene har gjennomført flere ”fellesstyrte” lesinger av avsnitt, kan hver gruppe jobbe i sitt eget tempo til hele kapitlet er lest. Elevene i en gruppe vil være ferdige på ulike tidspunkt. Da kan det være lurt å ha faste ting å gjøre mens de venter. Det kan være å skrive flotte overskrifter, de kan skrive flere setninger, arbeide med å forbedre loggene sine eller arbeide med de ukjente og nye ordene i arbeidsboka (ideer til arbeidsmåter, se *Som lyn og eksplosjonar*, side 30–31). De kan øg tegne til det de har lest.

Læresamtalen vil ikke ha ønsket effekt for elevene hvis de ikke er konsentrerte. Derfor er det nødvendig at en også øver på å sette seg i grupper og så gå tilbake til pulten uten noe ekstra uro. Går forflytningen rolig for seg, har en etablert arbeidsformer en kan benytte seg av i andre sammenhenger.

PUNKT 4.

4. Oppsummering

- Hva har jeg lært av fakta?
- Hva har jeg lært om arbeidsmetoden?

Kunnskapsutvikling

Til slutt i ”LES og LÆR”-programmet skal kunnskapen sorteres, repeteres og bearbejdes. Å oppsummere kunnskap kan gjøres på mange forskjellige måter: Noen lager veggplakater, noen har valgt dramatisering eller foredrag, andre skriver en fagtekst. Det kan være lurt å velge én måte å oppsummere på de første gangene. Da blir elevene fortrolige med en arbeidsmåte og kan gjennomføre den på egenhånd en annen gang. Deretter må de imidlertid lære seg ulike måter å oppsummere på. Gjennom oppsummeringen kan elevene erfare at arbeidsboka fungerer som et støttende stillas. Har elevene jobbet med *jeg har lest at...-setninger*, er det de som skal videreføres i oppsummeringen; jobber de med spørsmål, er det spørsmålene som skal bearbejdes videre osv. På den måten ser elevene at et godt arbeid underveis gjør avslutningen både enklere og bedre.

Innsikt om egen læring

Elevene må lære seg å utvikle innsikt om egen læring; reflektere over arbeidsmåter og arbeidsinnsats. Dette ivaretas også i "LES og LÆR"-programmet. Ved første gangs gjennomføring er det imidlertid så mye nytt å forholde seg til at det vil være forstyrrende å bryte opp med refleksjoner om egen læring underveis. Men etter hvert må læreren både modellere og legge til rette for refleksjoner om hva de har gjort, hvorfor det er blitt gjort og hva de har lært. De kan etterhvert reflektere over bruk av egen bakgrunnskunnskap, om hvordan de ble kjent med nye ord, om korlesing kontra stillelesing, om bruk av startordene, om læresamtaler og loggskrivning osv. Det er lurt å samle elevene i sirkel til refleksjonssamtaler. Husk at regelen er at alle må komme med egne innspill fremdeles gjelder. Refleksjoner kan selvfølgelig også

formuleres skriftlig slik det framgår av eksempelet nedenfor.

Å etablere gode og rasjonelle læringsarenaer er en møysommelig prosess, TING TAR TID. Slik er det også med implementering og bruk av "LES og LÆR"-programmet. Når du har arbeidet med lesing etter denne malen, sitter du med en del erfaringer som kan videreutvikles. Kanskje må du endre på noe av det jeg har beskrevet og finne fram til løsninger som fungerer bedre i din gruppe? Jeg vil ikke anbefale at en følger leseprogrammet slavisk i flere fag samtidig. Men all den tid elementene samsvarer så godt med prinsipper for leseforståelse (jf. innledningskapitlet), vil programmet være en nyttig del av tilpasset leseopplæring på alle trinn og i mange fag.

REFLEKSJONSLOGG

Det jeg liker best med læresamtalen er at jeg alltid får til å si noe og jeg trenger ikke være redd for å si feil. Når vi skal si hva det minner oss om, sier vi så mye forskjellig. Det er gøy.

Referanse:

Helgevold, L. (2002). *Vi leser fagtekster sammen! Vi tenker, snakker og skriver om det vi leser.* www.lesesenteret.no